

Fig. 1. Kirken set fra syd. Foto Arnold Mikkelsen 2015. – *Church seen from the south.*

ROLFSTED KIRKE

ÅSUM HERRED

Senest ved reformationen må kirken være kommet under Kronen, der 1686 skødede patronatsretten til Jørgen Rantzau.[1] Herfra solgtes den til Johan Caspar von Körbitz (1629-91) til Hellerup (Svendborg Amt), der også besad to hovedgårde i sognet, Ferritslevgård og Rolfstedgård.[2] Gennem Hellerup blev kirken fra 1778 tilknyttet Ravnholt Gods (Svendborg Amt). Overgang til *selveje* fandt sted 7. nov. 1912.[3]

En senmiddelalderlig dødeliste henregnet til Odense Helligkorsgilde nævner to præster i Rolfsted, Arnoldus og Erich.[4] Sognet var på dette tidspunkt måske endnu selvstændigt, men omtales o. 1520 som *anneks* til Rønninge (s. 3697). Ferritslev Sogn blev ved nedlæggelsen 1555 lagt under Rolfsted (jf. s. 3839),[5] der udskiltes fra Rønninge 1. jan. 1992.

Ifølge et *sagn* skulle kirken være opført af materialer fra det nedbrudte Tvevad Slot.[6]

Stolestadefejde. 1662 fik Margrethe Hansdatter tingsvidne på, at hun med den højeste ægteskabelige anciennitet havde krav på et stade nærmest gangen i stedet for Birgitte, skrædder Laurits Hansens hustru.[7]

En †*helligkilde* på Rolfsted Mark fandtes indtil o. 1945 og søgtes tidligere navnlig til Sankt Hans.[8]

Kirken ligger i den nordlige udkant af den gamle landsby, centralt i sognet, der desuden tæller landsbyerne Kappendrup, Hudevad og Ferritslev (jf. ovf.).

Den gamle *kirkegård* omtaltes 1590 som 'passende stor'[9] og 1820 som 'stor og rummelig'.[10] Efter udvidelser mod vest i 1800-tallet og mod syd 1965[11] er ældre skel kun bevaret mod øst. *Hegnet* udgøres til alle sider af et kampestensdige med bevoksning. En kampestensmur omtalt 1590[9] var 1631 forfalden og krævede istandsættelse.[12] Fire nyere *indgange* har alle stakitfløje hængt på granit-

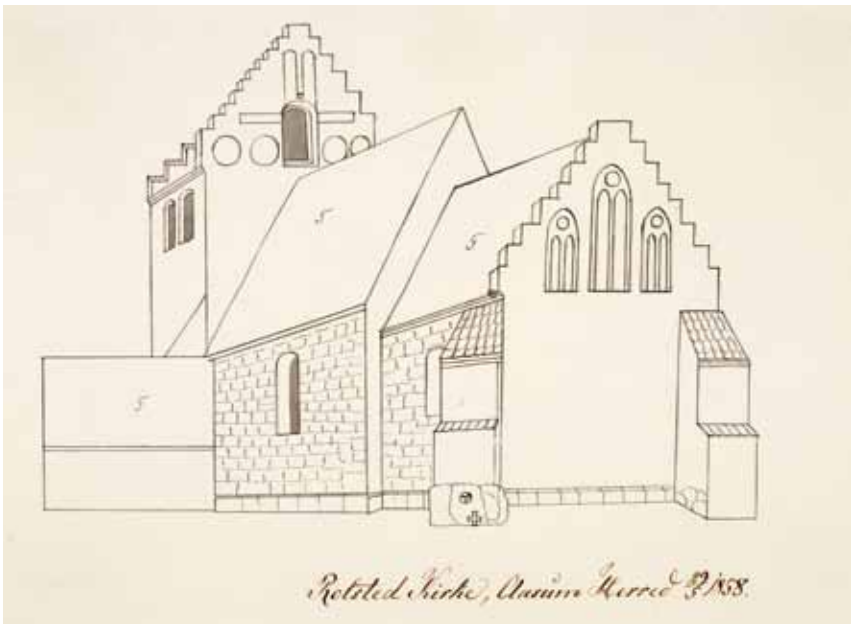

Fig. 2. Prospekt af kirken set fra sydøst. Tegnet af J. G. Burman Becker 1858. I KB. – *View of church from south east*.

og cementpiller. Efter den seneste udvidelse er der to køreporte i vest og én i øst.[13] En smallere fodgængerindgang i sydøst synes placeret, hvor †hovedindgangen fra landsbyen førhen må have været. Foruden denne fandtes 1791 også en †port og en †låge.[14] 1820 omtales to †stakitporte med stenter.[10] 1665 nævnes to †*kirkeriste*, den ene i øst.[15]

Bygninger på og ved kirkegården. Et *ligkapel* med graverfaciliteter og toilet er opført 1990 ved Ebbe Lehn Petersen. Den teglmurede bygning er pudset og har sadeltag af tegl. Et tømret *redskabshus* er fra 1977.[3]

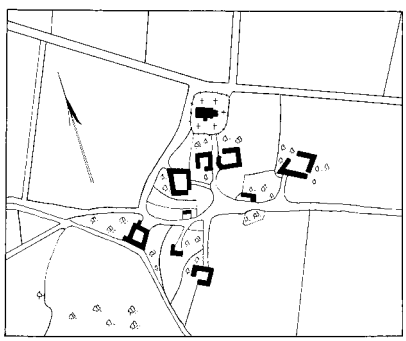

Fig. 3. Matrikelkort. 1:10.000. Målt af Thorenfeld 1793. – *Cadastral map*.

Om en †*kirkelade* forlød det 1590, at den var god 'som de nu er'.[9] Syd for kirkegården lå 1820 en †*degnebolig* med skole.[10] Et nygotisk †*ligkapel* fra 1925[3] i det nordøstlige hjørne blev 1962 udvidet med redskabs- og fyrrum samt toilet, mens kamtakker på gavlene blev fjernet.[16] Samtidig sløjfedes et †*nødtørftshus*, også fra 1925.[3]

Ved en planering 1815 ophørte forbindelsen mellem gårdejendom og gravsted, idet alle derefter begravedes 'jævnsides hinanden begyndende vest for tårnet og fortsat nord om kirken'.[10] †*Beplantning*. 1590 stod ni asketræer på kirkegården;[9] nye asketræer plantedes 1780.[10]

En *annekskirkegård* (0,6 ha) vest for den gamle er indviet 1993.[3] Den er anlagt efter plan af landskabsarkitekt Marcel Crutelle. Det nordlige afsnit er græsklædt, mens det søndre er anlagt som en egelund med urne- og kistebegravelser, der dels følger de bugtende yderkanter, dels radierer fra træbevoksede 'øer'.

Hegn, indgang og bygninger. Der er markstensdige mod nord, mens bøge- og syrenhæk afgrænser de andre sider. En køreport i øst svarer til den gamle kirkegårds. Der er desuden maskin- og redskabshus.

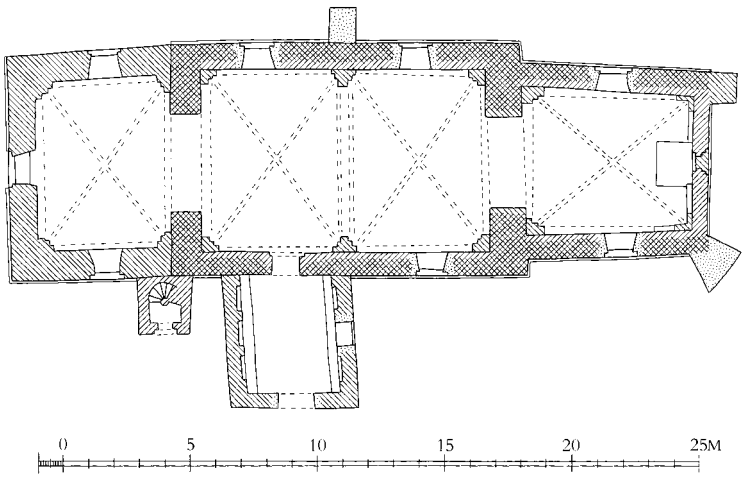

Fig. 4. Plan. 1:300. Målt af Knud Lehn Petersen o. 1927, suppleret af Havsten-Mikkelsens Tegnestue 2006 og Kirstin Eliasen 2016, tegnet af Freerk Oldenburger 2016. – *Ground plan.*

BYGNING

Den romanske kirke, der er opført af granitkvadre o. 1200, består af skib og smallere kor. Den gennemgik store ændringer i løbet af middelalderen, hvorved bagmurene af kamp delvist blev erstattet af tegl, og korgavlen blev fornyet. I senmiddelalderen blev kor og skib overhvælvet, der tilføjedes et tårn i vest og et våbenhus i syd, begge i tegl, og et trappehus på tårnets sydside har senere afløst en fritrappe. Kirkens orientering har let afvigelse mod syd.

Kirkens *grundplan* er regelmæssigt udstukket, omend koret, der oprindeligt har været omtrent kvadratisk, spidser let til mod øst. Murtykkelsen varierer temmelig meget; korets østmur, der må være helt omsat (jf. s. 3806), er kun ca. 60 cm, korets nord- og sydmure samt skibets sydmur er ca. 90 cm, mens skibets nordmur er ca. 1 m; de må alle være delvist omsat (jf. s. 3806), mens skibets bevarede øst- og vestmur er ca. 1,30 m.

Materiale og teknik. Murene er rejst af granitkvadre over en nærmest attisk profileret sokkel, der har hjørneknopper med hoveder, og flere steder ses soklen foroven afsluttet med tovsnoning (fig. 5 og 7 og s. 3446, fig. 4). Bagmurene har været af rå kamp (jf. s. 3804). Det udvendige murværk må i et vist omfang være omsat (jf. s. 3805), idet sokkelsten sporadisk optræder indsat i kvaderstensmurværket.

Døre og vinduer. Den romanske *syddør* er fortsat i brug. Dens ydre side er bevaret, ca. 1,1 m bred, ret afsluttet foroven (fig. 11), mens den indvendig er skalmuret sammen med det øvrige indre murværk (jf. s. 3806 og fig. 12). Den har haft anslagsfals,

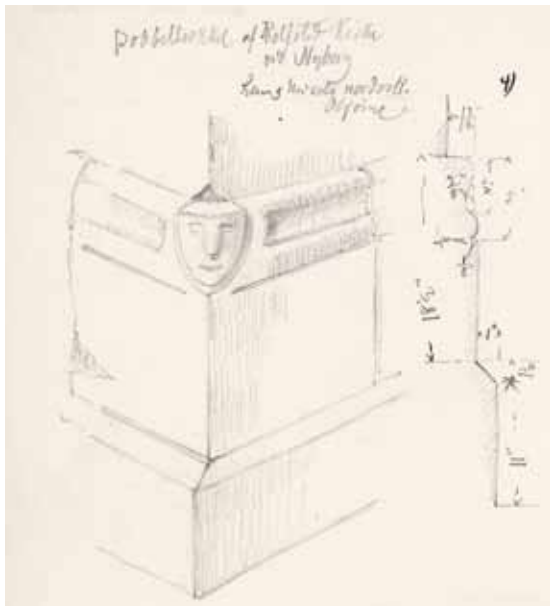

Fig. 5. Hjørneknop med hoved på skibets nordøstre hjørnes sokkel (s. 3803, sml. fig. 7). F. Uldall 1884. – *Corner knob with head on the base of the northeastern corner of the nave.*

Fig. 6. Kirken set fra nordøst. Foto Arnold Mikkelsen 2015. – *Church seen from the north east.*

der endnu ses i begge sider ca. 26 cm inden for ydre murflugt. †*Norddøren* er tilmuret (jf. s. 3812 og fig. 6), men dens placering er synlig i soklen, ligesom dens vestre karmsten er bevaret på plads. Den har været ca. 1,18 m bred. Østre halvdel med overligger og smig af et romansk, rundbuet, højtsiddende *vindue* ses i sydmuren umiddelbart øst for våbenhuset (jf. fig. 1). Øst herfor er endnu en halv overligger af et rundbuet vindue, dog ikke på plads, ligesom et par smigsten og overliggere indgår i tårnets teglstensmurværk (jf. s. 3811).

Fig. 7. Hjørneknop med hoved på skibets nordøstre hjørnes sokkel (s. 3803, sml. fig. 5). Foto Arnold Mikkelsen 2015. – *Corner knob with head on the base of the northeastern corner of the nave.*

Indre. Kirkens indre, som i vid udstrækning blev skalmuret med tegl senere i middelalderen (jf. s. 3806), var af rå kamp. Der ses væsentlige rester heraf i triumfmuren og i skibets vestgavl (jf. fig. 8-9 og 18). Endvidere synes korgavlens nederste del bevaret som et ca. 50 cm højt murparti, der springer 15 cm frem i forhold til gavlvæggen. Ligeledes er formentlig bevaret den østligste del af korets oprindelige sydvæg i form af et enkelt fremspringende skifte af granitkvadre.

Fig. 8. Den romanske korbues stik over den senere korbue (s. 3805), set fra vest. Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Arch of the Romanesque chancel arch above the later chancel arch, seen from the west.*

Triumfmuren står bevaret i 1,30 m's bredde på begge sider af den nuværende korbue, formentlig af hensyn til sidealtre i såvel syd- som nordsiden (fig. 8 og jf. s. 3817). Rester af gavlen ses i fuld bredde over den oprindelige, rundbuede korbue, som er bevaret over den senere indsatte spidsbuede efterfølger (jf. s. 3807). Det synlige murværk er i rå kamp og med det nederste af gavltrekanten bevaret (jf. fig. 9). Resten af denne er senere erstattet af en gavl af bindingsværk (jf. s. 3812). En sokkelkvader, der er indmuret i skibets nordvestre del, har i overkanten en profil svarende til de øvrige, men den er også profileret på den nedre, næsten fuldstændigt jorddækkede, kant, og kvaderen har derfor med stor sandsynlighed udgjort en del af en *kragsten* i korbuen. Skibets romanske vestgavl er delvis bevaret. Den er gennembrudt i forbindelse med opførelsen af vesttårnet (s. 3811) og den samtidigt etablerede tårnbue, hvor murtykkelsen på 1,3 m er bibeholdt, mens gavltrekanten blev nedbrudt (jf. s. 3811).

Middelalderlige ændringer og tilføjelser. I løbet af middelalderen gennemgik kirken en lang række ændringer, hvis rækkefølge kun delvist lader sig fastslå med sikkerhed. I såvel kor som skib erstattedes sidemurenes kampestensbagmure delvist af tegl, mens korgavlen blev nedrevet og fuldstændigt fornyet. Kor og skib blev senere overhvælvet. I middelalderens seneste århundrede tilføjedes et tårn i vest og et våbenhus på skibets sydside. Et trappehus på tårnets sydside erstattede formentlig en fritrappe. Endelig opførtes ved henholdsvis korets nordøst- og sydøsthjørne to støttepiller, der kan være middelalderlige.

Fig. 9. Rester af den romanske triumfgavl set fra nordvest. Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Remains of the Romanesque chancel arch gable seen from the north west.*

Ombygning af kirken. I 1300-tallet eller i første del af det følgende århundrede gennemførtes en omfattende ombygning af sidemurenes kampestensbagmure, ligesom korets østgavl blev helt ombygget. Væggene blev nedtaget til sokkelniveau og erstattet af en skalmur fortrinsvis af tegl, hvorved murtykkelsen mindskedes til blot 90-100 cm. Korgavlen (fig. 13) er derimod helt fornyet i tegl og med genanvendelse af granitkvadre i det ydre; murtykkelsen er blot ca. 60 cm.

Ved denne ombygning synes murkronen reguleret i tegl og forsynet med en treleddet falsgesims; på korets nordside over en savtakfrise. Ombygningen kan næppe skyldes ønsket om at få mere plads i bredden, da det kun giver yderligere ca. 60-70 cm, men skyldes snarest sætninger i bagmurene. I langmurene er begge døre opretholdt, og dette gælder muligvis tillige vinduerne. Samtidig ændredes begge døre, hvilket tydeligst ses i den endnu åbne syddør, hvis vanger er skalmuret med tegl frem til bagkanten af den oprindelige anslagsfals. Dørens indre har halvstensfals og fladbuet overdækning, hvis øvre stiks vederlag er hævet to skifter i forhold til det nedre. Herved levnes plads til, at en dørfløj med vandret overkant kan ophænges i falsen.

Østgavlen forsynedes med et (†)fladbuet *vindue*, der har dobbeltfals udvendig og enkeltfals indvendig. I det ydre er åbningen anbragt under et spidsbuet spejl, mens spejlet i det indre på

Fig. 10. Sydsiden af det senmiddelalderlige alterbord (s. 3816). Tilmuret †niche i østvæg (s. 3807). Foto Arnold Mikkelsen 2015. – *South side of the Late Medieval Communion table. Bricked-up †niche in east wall.*

Fig. 11-12. Skibets syddør (s. 3803). 11. Yderside. 12. Inderside. Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *South door of nave. 11. Outside. 12. Inside.*

usædvanlig vis er trekløverformet (fig. 14). Lysningen måler 158×44 cm; udvendig er vinduet 101 cm bredt, mens dets inderside måler 220×74 cm. Der kendes næppe nogen danske paralleller til vinduets udformning, men arkitektonisk brug af trekløverbuer tilhører fortrinsvis 1200-tallets sidste halvdel og 1300-tallet.[17] Set på denne baggrund er en relativt tidlig datering af ombygningen (jf. ovf.) ikke usandsynlig.

Den ombyggede kirkes indre har, som sin forgænger, haft fladt loft. I korets østvæg ses syd for vinduet en ca. 54×24 cm stor tilmuret (†)*niche* med spærstikformet øvre afslutning (jf. fig. 10).[18] Sandsynligvis samtidig med de øvrige ændringer er den oprindelige korbue erstattet af en bredere, lavtspændt, spidsbuet åbning med retkantede vanger.[19] Vangernes uregelmæssige udformning skyldes sandsynligvis hensyn til eksisterende sidealterborde (s. 3805, sml. s. 3817).

Gavltrekanten har kamtakker og er udsmykket med tre let spidsbuede højblændinger, hvoraf den midterste er højest, og som adskilles af halvstensbrede piller. De er alle underinddelt af to slanke, spidsbuede lancetter, der er adskilt af halvstensstave, og hvorover er uregelmæssige cirkelblændinger. Beslægtede blændingsformer findes f.eks. i Bellinge Kirkes korgavl (s. 3050, fig. 8) og Skellerup Kirkes (Svendborg Amt) våbenhusgavl. Intet udelukker, at den præcist murede gavl er samtidig med den ovennævnte ombygning. Paralleller til udformningen kendes allerede fra 1300-tallets midte.[20]

I senmiddelalderen synes kor og skib *overhvælvet* omtrent samtidig. Hvælvene er krydshvælv med retkantede kvartstensribber og vederlagsmarkering af et fremspringende skifte. De hviler på dobbeltfalsede hjørnepiller med to skifter høje, skråtstillede kragbånd (jf. fig. 19 og 34). Ved

Fig. 13. Korets østgavl. Foto Arnold Mikkelsen 2015. – *East gable of chancel*.

Fig. 14. Tilmuret vindue i korets østmur (s. 3806). Foto Arnold Mikkelsen 2016. – *Bricked-up window in east wall of chancel.*

korets østhjørner er pillernes midterste led senere borthugget. Samtlige skjoldbuer er spidsbuede og helstensdybe. Skibets to fag adskilles af en spidsbuet, helstensbred gjordbue.

Våbenhuset er anbragt ud for den romanske kirkes syddør. Bygningen er opført af munkesten i munkeskifte over en kun meget lidt fremspringende syld af rå kamp. Den glatte, kamtakkede gavltrekant er fornyet ligesom den fladbuede dør herunder og det ovale vindue i den østre langmur.

I våbenhusets indre var oprindeligt tre lave, fladbuede, helstensdybe sparenicher i hver flankemur. Den midterste i øst forsvundet ved indsættelse af ovennævnte vindue. Der er murede bænke langs begge langmure. Rummet overdækkes af et fladt, grålmalet kassetteloft med synlige, profilerede bjælker. Adgangen til skibets tagværk er ad en lem i våbenhusloftet.

Tårn. Den rektangulære bygning har skibets bredde og rejser sig i tre stokværk og har gavle i øst og vest. Tårnet, der er af munkesten i mun-

Fig. 15. Kirken set fra sydøst. Foto Arnold Mikkelsen 2015. – *Church seen from the south east.*

keskifte med bånd af genanvendte granitkvadre, rejser sig i vest og delvist i syd over en genvendt sokkel fra den romanske kirke, mens nordsiden forneden blot har to skifter glatte granitkvadre. I murværket ses også genanvendte romanske vinduesoverliggere (fig. 16). Østmuren er opført helt i tegl oven på skibets vestmur efter nedtagelse af gavltrekanten. En oprindelig, spidsbuet †dør i tårnets vestside (fig. 16) var ca. 101 cm bred og havde to halvstensbrede og -dybe false udvendig. Døren er senere erstattet af et vindue (jf. s. 3814).[21]

Tårnrummet har oprindeligt haft fladt loft og blev forbundet med skibet af en bred, spidsbuet, tårnbue med overgribende stik i en gennembrydning af det romanske skibs vestmur. Tårnbuens etablering kan dog være en smule yngre og samtidig med indbygning af et hvælv (jf. ndf.)

Adgangen til tårnets mellemstokværk er ad en fladbuet dør østligt i stokværkets sydmur. Åbningen, der oprindeligt har haft adgang fra en †fritrappe, har trin i bunden, ligesom den fladbuede overdækning stiger trinvis mod tårnets indre. I

Fig. 16. Tårnet set fra vest. Foto Arnold Mikkelsen 2015. – *Tower seen from the west.*

det nu meget lave mellemstokværk er der ikke spor af andre åbninger.

Klokkestokværket har mod nord og syd to fladbuede, falsede glamhuller (fig. 1 og 6) og afsluttes foroven af en falsgesims.

Tårnets kamtakkede østgavl (fig. 6 og 15) prydes af to store cirkelblændinger på hver side af en højblænding, der rejser sig i gavlens fulde højde. Blændingens øverste del er tvillingdelt med spidsbuede stik og en lang, helstensbred hængestav. Blændingens nederste del har en høj glamhulslignende glug, der sekundært er udvidet i bredden mod syd. Nord for den nordligste cirkelblænding ses i kamtakken en lille kvadratisk blænding. Herover etagedeles gavlen af en tre skifter høj båndblænding med korsformede ender, og som i midten gennembrydes af førnævnte højblænding. Den øvre del af denne flankeres til hver side af to fladt spidsbuede, stigende blændinger. Kamtakkerne, hvoraf sydsiden har ni og nordsiden fem ud over toptinden, er delvist fornyet.[22] I gavlen ses to rækker bomhuller; den nederste i underkanten af cirkelblændingerne og den øverste omtrent i gavlens halve højde.

Den ligeledes kamtakkede vestgavl (fig. 16) hæver sig over to savskifter, som markerer gavlfoden, herover en rig blændingsdekoration med ni stigende højblændinger, i hvis midterste er en udvendig fladbuet, indvendig ret afsluttet lav luge med lige gennemløbende vanger samt en lille, kvadratisk blænding yderst i hver side. Højblændingerne afsluttes foroven af tvillingdelte trappestik, båret af en aftrappet konsol. Den midterste blænding afsluttes dog nu foroven af en, formentlig sekundær, fladbue. Højblændingerne adskilles af helstensbrede piller, af hvilke de, der adskiller tredje og fjerde blænding fra hver side, brydes af cirkelblændinger. Dette træk er ikke ukendt i østfynske blændingsgavle og ses f.eks. i korets østgavl i Korup Kirke (s. 2738) og Stenløse Kirkes våbenhusgavl (s. 3131). Vestgavlen har ligeledes to rækker bomhuller; den nederste umiddelbart over gavlfoden og den øverste noget under gavlens halve højde. Gavltoppen synes ombygget sammen med afdækningen af den midterste højblænding.

Tårnrummets senere indbyggede krydshvælv har halvstensribber og hviler på falsede hjørnepiller i alle fire hjørner. Det har spidsbuede skjoldbuer mod nord, syd og vest, mens den østligste kappe udspringer direkte af muren over tårnbuen.[23]

Et sekundært *trappehus* østligt på tårnets sydmur giver i dag adgang til tårnets øvre stokværk.[24] Trappehuset er opført af tegl og har pulttag op imod tårnet. En rundbuet, falset dør i syd fører ind til en vindeltrappe, der udmunder i mellemstokværket, hvortil den ovennævnte fladbuede dør giver adgang.

Tilmuringen af skibets †norddør (jf. s. 3804) fandt sandsynligvis sted ved middelalderens slutning, men kan være senere. Blændmuren er udvendig af tegl og indvendig af rå kamp.

To *stræbepiller* af tegl ved korets østhjørner kan i en vis udstrækning være middelalderlige, om end senere ændrede og ommurede (jf. fig. 1-2 og 13). Den nordre, retkantede pille, der har et afsæt i et med vingetegl afdækket tilbagespring i halv højde, er opført i forlængelse af korets nordmur. Den søndre pille er diagonalstillet og ligeledes med et tilbagespring. Dens planudformning med stærkt divergerende langsider er usædvanlig; bredden øges således fra 100 cm ved korets hjørne til 213 cm i forkanten. Nederst i pillens forkant og sydvestre flanke er indmuret to fragmenter af en romansk gravsten (jf. s. 3832).

Eftermiddelalderlige ændringer og reparationer. Ved en *ombygning* af skibets østgavl, der sandsynligvis fandt sted o. 1728, erstattedes den murede gavltrekant med en bindingsværkskonstruktion af eg (fig. 17, jf. fig. 15). Denne, der er i tre »etager«, er rejst under skibets østligste, nu fornyede, spærfag og flugter med triumfmurens østside. Det nederste niveau fagdeles af stolper, der er forbundet med to lag løsholter. Umiddelbart nord for midten er en døråbning skabt ved udeladelse af et løsholt (jf. fig. 15). Det følgende niveau fagdeles ligeledes af stolper, dog noget tættere stillet, og med et enkelt lag løsholter. Gavltoppen udfyldes af to korte skråstivere, der ligeledes ses

Fig. 17. Skibets eftermiddelalderlige bindingsværksgavl set mod sydøst (s. 3812). Foto Arnold Mikkelsen 2015. – *The post-medieval half-timbered gable of the nave looking south east.*

et par steder langs spærenes underside (jf. fig. 15 og 17). Konstruktionen er nummereret fra syd med romertal. Der blev udtaget prøver af stolpe og løsholter til dendrokronologisk undersøgelse (s.d.). Hovedparten af tavlene er udmuret med teglsten i normalformat. Konstruktionen restaureredes 1981 ved arkitekt Ebbe Lehn Petersen, Odense; herunder udbedredes tømmeret og nogle tavl nymuredes.[25]

En af ovennævnte stræbepiller nævnes i synsforretningen 1665, hvor kirken beskrives som meget brøstfældig. De følgende år foretoges der omfattende reparationer af kirken, bl.a. af tårnet, hvis tag var blæst af.[15] Pillen omtales som 'sunket fra muren'.[12] Pillerne har sandsynligvis jævnligt skullet repareres; således nævnes en reparation af pillen på korets sydøstre hjørne 1883,[26] 1957 og igen 1973.[3] Ophængningen af kirkens lysekroner 1926 (jf. s. 3829) foranstaltede fjernelse af en del ankerbjælker i såvel kor som skib. Dette nødvendiggjorde opførelse af en *stræbepille* på skibets nordside (jf. fig. 6).[3]

Tårnets murværk er i tidens løb forstærket ved adskillige indlagte murankre, hvoraf to, i form af jernbånd, er forkrøbbede over nord- og sydsidens glamhuller (jf. fig. 1 og 6).

Ud over de ovennævnte kendte, store reparationer i 1600-tallet har kirken naturligvis løbende gennemgået restaureringer. Større reparationsarbejder med stabilisering af kirkens tagkonstruktion samt af korets og skibets nordmure foretoges 1976 ved arkitekt Ebbe Lehn Petersen, Odense;[22] samme arkitekt restaurerede skibets bindingsværksgavl 1981 (jf. s. 3812).[22] 2007-08 gennemførtes et omfattende restaureringsarbejde af såvel bygning som inventar af Havsteen-Mikkelsens Tegnestue, Ærøskøbing, ved arkitekt Steffen Pedersen.[22]

Vinduer. Kirkens nuværende *vinduer*, to i koret, tre i skibet og tre i tårnet er store, falsede, fladbuede vinduer med sprossede støbejernsrammer. I 1880'erne blev et jernvindue indsat i tårnets vestside og kan da have afløst den oprindelige vestdør der (jf. s. 3811).[26] De øvrige vinduer er sandsynligvis omtrent samtidige; dette gælder formentlig tillige et ovalt vindue med støbejernsramme i våbenhusets østmur.

Gulve. Gulvene i såvel kor som skib er af grå og gule kvadratiske fliser og synes at være lagt o. 1889.[26] Langs stolestadegavlene i skibet er friser af udelukkende gule fliser, ligesom en række fliser ved korbuens forkant er diagonalstillede (jf. fig. 34). Inden for alterskranken blev der 2007 lagt et nyt bræddegulv, der længst mod øst også når ud til nord- og sydvæggen.[22] De nævnte gulve ligger i samme niveau, mens et bræddegulv i tårnrummet, der er fornyet og udvidet mod øst 2007, er hævet et trin.[22] I stolestaderne er trægulve, der er fornyet 1897.[26] Våbenhusgulvet er af gule og røde kvadratiske fliser.

†*Gulve.* Mellem alteret og knæfaldet lagdes i 1880'erne et trægulv.[26] Dette fjernedes 1954 og erstattedes af fliser, ligesom der blev tilføjet et podium, som var kantet med et standerskifte af gule sten og sprang frem foran alterbordet.[22] Podiet blev fjernet ved restaureringen 2007 (jf. ovf.).[22]

Tagværker. Tagværket over såvel kor og skib som våbenhus og tårne er nyere og af fyr.

Dendrokronologisk undersøgelse. Der er i 2016 udtaget boreprøver af egetømmer i skibets østgavl af bindingsværk (s. 3812).[27]

Tagbeklædning. Tagbeklædningen er nu overalt af maskinstrøgne vingetegl, på kor og skib fra 1938, mens tårnets, trappehusets og våbenhusets er fra 1983.[22]

†*Tagbeklædning*. Ifølge biskop Jacob Madsen havde tårnet 1590 tegltag. Dette må imidlertid være skiftet ud med bly, da der ved synsforretningen 1631 omtaltes, at 'den fjerde part af tårnet skal tækkes med bly, ligeledes kirken'.[12] 1665 var tårnets blytag meget brøstfældigt, så tagtømmeret blev skadet. Da syntes kor og skib imidlertid i alt fald delvist at være tækket med tegl.[12] Ifølge en præsteindberetning ved N. C. Bendz 1755 var tårnet og den nordre side af kirken da tækket med bly, resten af tagsten.[28]

Klokkestol. Klokkerne hænger i nyere klokkestol af fyr.

Opvarmning. Kirken opvarmes siden 1990 af et naturgasfyringsanlæg, der er placeret i en tilbygning til ligkapellet.[29]

†*Opvarmning*. En kakkelovn opsattes 1877 vestligst i nordsiden af skibets østfag, og skorstenen gik op igennem tagryggen.[26] En støbejernskalo-

Fig. 18. Klokkestokværk og klokkestol set mod nord (s. 3812 og 3814). Foto Arnold Mikkelsen 2015. – *Belfry floor with bell frame looking north.*

rifer indrettedes 1927 i en grube i skibets vestende; dens skorsten var indhugget i skibets vestgavl og tårnets østmur, mens den i klokkestokværket, hvor murene er tyndere, var opmuret på en †fyrretræsstol. Denne fjernedes sammen med kaloriferen 1962 i forbindelse med installering af et nyt oliefyret varmeanlæg, der indrettedes i en tilbygning til ligkapellet.[25]

Kirken fik elektricitet indlagt 1925 i anledning af, at der blev doneret nye lysekroner til kirken (jf. s. 3814 og s. 3829). Installationen var en gave fra murer Anders Henriksen og hustru, Rolfsted.[3]

Murbehandling. Kirken fremtræder med afrensede granitkvadre, mens det øvrige murværk af tegl er hvidkalket. Soklerne på de østlige stræbepiller, våbenhuset og trappehuset samt bunden af den tilmurede vestdør i tårnet er sorttjærede.

†*Kalkmaleri*. 2008 fremkom spor af sengotisk og eftermiddelalderligt kalkmaleri, der atter overkalkedes.

Et senmiddelalderligt †*indvielseskors* på korets nordlige østvæg, tværmål ca. 50 cm, var malet med rødt efter forudgående indridsning. To samtidige bomærker i korets vestkappe var malet med samme farve umiddelbart efter hvælvslagningen. Hertil knyttede sig formentlig også en rød rankeslyngsornamentik, af hvilken der fandtes rester på den nordlige gjordbue i skibets østfag, mens ribbekryds i kor og skib havde rosetter.

På korets østvæg fandtes uden om altertavlens kontur en eftermiddelalderlig, sort †bemaling, der måske har været skyggemaleri eller draperi. Syd for altret fandtes rester af brunsort drapering på et gråt lag.

Fig. 19. Kirkens indre set mod øst. Foto Arnold Mikkelsen 2015. – *Church interior looking east.*

INVENTAR

Oversigt. Fra romansk tid stammer en døbefont af arkadetype, fra den senere middelalder det kvadermurede alterbord med relikvie i form af en lårbensknogle. En klokke er støbt af Olaf Henriksen Kegge i anden halvdel af 1300-tallet, en yngre fra 1573 skyldes Henrich Tram. Et messingfad fra 1500-tallet er formentlig skænket som dåbsfad 1613 af Caspar Markdanner til Rønninge Søgård og hans hustru Sophie Oldeland. Alterstagerne er fra o. 1590. Prædikestolen, med skåren datering 1593, har oprindeligt været opstillet som (†)lektorieprædikestol foran korbuen. Den er udført af samme snedker som katekismusaltertavlen fra 1596, og fra samme tid stammer også et alterbordspanel. Altersølvet, antagelig udført af Simon Matthiesen i Odense, blev skænket 1679 af sognepræst Otto Rasmussen. En alterkande fra 1836 skyldes Conrad Schrøder, København, og tilhørte oprindeligt Rønninge Kirke. En dåbskande af tin er anskaffet o. 1850. To lysekroner fra 1926 er udført lokalt i Hudevad Smedje. Orglet er bygget 1969 af Marcussen & Søn.

Farvesætning og istandsættelser. Inventaret er senest istandsat ved en hovedistandsættelse 2007-08 (jf. s. 3814) ved Steffen Pedersen (Havsteen-Mikkelsens Tegnestue). Da blev såvel det historiske som det nyere inventar nystafferet ved Bent Jacobsen, Korinth.

Den tidligst omtalte hovedistandsættelse fandt sted 1819 og medførte en †staffering af altertavle og ⋆stolestader i lyseblå toner.[10] Senere bemalinger bestod i ådringer, endnu til dels 1927 ved Knud Lehn Petersens hovedistandsættelse 1927. Ved Ebbe Lehn Petersens istandsættelse 1963 farvesattes inventaret af Ingolf Røjbæk i grå toner med brogede detaljer.

Alterbordet (jf. fig. 10) er senmiddelalderligt, muret af genbrugte romanske kvadre og enkelte marksten (bagerst), 132×112 cm, 125 cm højt. Bordet, der står helt op imod østvæggen,[30] er pudset og for størstedelen blottet (jf. alterbordspanel). Et middelalderligt *relikvie* i form af en lårbensknogle er fundet på altergravens traditionelle plads i en fordybning[31] i alterbordets overside 2008 og atter lagt tilbage.[32]

Alterbordspanel (fig. 20), o. 1600, 192×88 cm, 113,5 cm højt, med lave arkadefyldinger, højt postament og frise. Forsidens fire glatte arkadefag

har pilastre med profilkapitæler, bueslagene kantes af tunger, tandsnit og konsoller, og sviklerne udfyldes af hvirvelrosetter. Mens postamentets felter er glatte, har frisen rombefyldinger. Fagene flankeres af lodrette, profilerede rammestykker. Kortsiderne er tilsvarende, men har dobbeltarkader med glatprofilerede bueslag samt brede postament- og frisefyldinger. Bemalingen fra 2008 omfatter rødbrunt på rammeværk, mønjerødt og forgyldning på lister og profiler samt sort og mørkegrønt i fyldinger.[33] Panelet er 2008 flyttet ca. 1 m mod vest og tilføjet nye panelstykker i øst.

To murede †*sidealterborde* på hver sin side af triumfbuen fremgår af bygningsarkæologiske undersøgelser (s. 3805) og omtales af biskop Jacob Madsen 1590. På det ene, antagelig det søndre, stod da en †prædikestol (s. 3827), mens det andet endnu bar en †sidealtertavle (s. 3820) og skulle 'nedbrydes'.[9]

Om kirkens †*alterklæder* vides, at nogle blev stjålet under Karl Gustav-krigene 1657-60 (jf. †skab),[12] og at man 1791 havde nogle 'ganske nye'.[14] Et †alterklæde af mørkeblåt fløjl med kors og kanter af brede sølvgaloner anskaffedes 1819,[10] og 1882 anskaffedes et †klæde af rødt fløjl med kors af guldbrokade.[26]

Altertavlen (fig. 23) fra 1596 er en katekismustavle af baldakintype og er udført af samme snedker som prædikestolen (s. 3825). Den har storfeltsmaleri fra 1800-tallets anden halvdel og staffering fra 2008.

Tavlen er arkitektonisk opbygget med tilbagetrukket tredelt storstykke på lavt postament, kvartrund baldakin samt topstykke med vinger og topgavl. Det beskedne postament er nyt bortset fra de to fremspring med kassetteværk i fladsnit. Storstykkets felter kantes af glatte pilastre med profilkapitæl og kassetteværk i prydbæltet; en udstemning på bagsiden vidner om oprindelige †storvinger. De foranstillede glatte frisøjler har korintisk kapitæl og bærer den (fornyede) baldakin. Den glatte frise firdeles ved akantusbelagte knægte, under den midterste hænger et lille kerubhoved. Det bredrektangulære topstykke har kvindelige hermer med rodfrugter på skaftet. Vinger og gavl udgøres af kartoucher med kassetteværk og småspir.

Altertavlens træværk er nystafferet 2008 ved Bent Jacobsen med udgangspunkt i da iagttagne rester af den oprindelige bemaling, men tilpasset det nyere storfeltsmaleri (ndf.). Rammeværket har mønjerødt ligesom søjler og pilastre, hvor den er

Fig. 20. Alterbordspanel o. 1600 (s. 3816). Foto Arnold Mikkelsen 2015. – *Communion table panel c. 1600.*

Fig. 21-22. Hermer, detalje af altertavle, 1596 (s. 3817, jf. fig. 23). Foto Arnold Mikkelsen 2015. – *Herms, detail of altarpiece, 1596 (cf. fig. 23).*

lagt som marmorering. Profillister er rødbrune og forgyldte, ligesom kassetteværket, hvoraf dog topvingernes bund har grønt, ligesom de diamantbosser, der er malet på postamentvinger, topgavl og spirenes sokler. Baldakinen har forgyldt blomstermønster på blå bund, som også topgavlen. Hermer og englehoved har lys, rødlig hudfarve og gyldent hår. Storfeltets *maleri* fra o. 1850 viser Jesus, der velsigner brødet, efter Carlo Dolci.[34] Det usignerede maleri, olie på lærred, lysmål 98,5×72,5 cm, skyldes måske J. L. Lund (1777-1867).[35] Jesus er vist stående bag bordet med kalken. Hans blik er vendt opad, og højre hånd er løftet til velsignelse af brødet i den venstre. Den røde kappe og blå kjortel står ligesom ansigtet og den svage glorie i kontrast til billedets sorte baggrund. I topstykket er et gyldent malteserkors i strålekrans på blå baggrund, af omtrent samme alder.

Skriftsteder fra Johannesevangeliet er 2008 anført med forgyldte versaler på sort bund. I sidefelterne Joh. 3,16-18 (tv.), Joh. 10,11, Joh. 10,27-28 og Joh. 17,3; postamentfeltet har Joh. 6,47-48, mens stor- og topfrise citerer henholdsvis Joh. 1,1-3 og Joh. 1,5.

Tavlen slutter sig til en gruppe nordøstfynske katekismusaltertavler med baldakin fra tiden o. 1590-1600, hvoraf det tidligste eksempel fra 1588 findes i Bogense (*DK Odense* 2141). Typen er også repræsenteret i nabokirkerne Hellerup og Ellinge (begge Svendborg Amt).[36] Jacob Madsen bemærkede 1601, ved sin første visitats i kirken siden 1592, at der var opstillet 'en ny tavle år [15]93'.[9] Senere beskrivelser tyder dog snarere på, at den er udført 1596. Denne datering, der iagttoges 1755,[28] stod malet på postamentet med forgyldte arabertal indtil 1819.[37]

Storstykket har oprindeligt indeholdt bibelcitater typisk for katekismustavler[38] udført med forgyldt fraktur på sort bund og indrammet af et forgyldt bueslag. Foroven i storfeltet konstateredes 1991 det sidste af dåbens indstiftelsesord efterfulgt af begyndelsen til nadverens indstiftelsesord.[39] De to skriftsteder må således være henholdsvis begyndt og afsluttet i sidefelterne.[40] Felterne kantedes oprindeligt af tandsnit. Snitværket har også fra første færd haft fuld staffering, der ved farveundersøgelser er beskrevet som domineret af gråtoner og grålig marmorering med detaljer i grønt, rødt, sølv og guld. Baldakinen havde som ældste lag antagelig en bladværksornamentik i rødt, sort og lyseblåt.[41] Et sekundært †*maleri* på træ blev indsat (eller udført) senest ved en hovedreparation 1819. Det kendes kun fra sognepræst J. C. Bendz's beskrivelse året efter. Det viste Korsfæstelsen på en mørk baggrund, med fire personer, der ifølge Bendz svarede til de i Joh. 19,25 nævnte. Foruden den korsfæstede sås på højre side Johannes, stående med udstrakte arme og blikket rettet op mod Jesus, og Maria, hvis ansigt var bortvendt fra korset og skjult med venstre hånd. På venstre side sås en knælende kvinde (Maria Magdalena), med sammenfoldede hænder og blikket rettet mod Jesus, og bag hende en anden kvinde (Maria Klopas), med sammenlagte hænder og blikket rettet mod jorden. For foden af korset stod et kar med en svømmende svamp, og i baggrunden sås Jerusalem.[42] Sidefel-

Fig. 23. Katekismusaltertavle af baldakintype, 1596, med storfeltsmaleri fra o. 1850 (s. 3817). Foto Arnold Mikkelsen 2015. – *Catechism altarpiece of canopy type, 1596, with centrepiece from c. 1850.*

Fig. 24. Kalk og disk, skænket 1679 af sognepræst Otto Rasmussen, tilskrevet Simon Matthiesen, Odense (s. 3820). Foto Arnold Mikkelsen 2015. – *Chalice and paten, donated in 1679 by the incumbent Otto Rasmussen, attributed to Simon Matthiesen, Odense.*

terne havde jævngamle sekundære skriftsteder med forgyldning på sort bund.[43] I topfeltet fandtes malet Guds øje i strålekrans.[10] Ved den førnævnte hovedreparation 1819 fik snitværket en lyseblå bemaling med grå marmorering, en staffering, der efter alt at dømme må svare til det næstældste lag afdækket i farveundersøgelser.[44] Senere †bemalinger omfattede en mellembrun ådring med forgyldning (svarende til prædikestolens yngste ådringslag) og dermed nok fra 1927, og endelig en grå bemaling med detaljer i guld, rødt, blåt og brunt samt hvidgråt på søjleskafter og blåt på baldakinen, nok fra 1963. Indtil 2008 stod sidefelterne med okkergule †versalindskrifter på sortbrun bund: Joh. 17,3 (tv.) og 1 Kor. 2,2, mens postamentfeltet havde dateringen 1596 (jf. ovf.).[45] Ved Bent Jacobsens istandsættelse 2008 gennemgik tavlen foruden nystaffering også en snedkermæssig istandsættelse, hvorved hele baldakinen fornyedes. Side- og postamentfelterne er beklædt med nye finerplader; der ses i øvrigt reparationer.

En middelalderlig †*altertavle*, 'med apostle på og nogle andre og kongernes tilbedelse foroven', blev 1590 fundet uduelig af Jacob Madsen.[9] Biskoppen fandt samtidig, at en middelalderlig †*sidealtertavle* ('skarnstavle'), antagelig ved nordsiden af triumfmuren (jf. †sidealterborde), skulle fjernes.[9]

Altersølv (fig. 24), skænket 1679 af sognepræst Otto Rasmussen, er ustemplet, men antagelig udført af Simon Matthiesen, Odense.[46] Kalken, 21 cm høj, er stærkt fornyet med bæger fra 1740, der i en indskrift nævner patronen Salomon Lindegård. Den lidt flikkede fod har rudebort om standkanten, og dens seks flade tunger er drevet stejlt op imod en lille krans af drueklaser ved overgangen til de sekssidede skaftled. På en af fodens tunger er fæstnet en lille støbt krucifiksfigur. Knoppen af gotisk type og har på rudebosserne »Ihesvs«; mellemfaldende tunger.

Under fodpladen er graveret versalindskrift: »Denne kalch oc disch hafver her(r) Otte Rasmvssen ladet giøre til Rolsted Kircke anno 1679«. Omkring bægrets munding er graveret versa-

lindskrift: »Aº. 1740 er denne kalck af Salomon Lindega(a)rd til Hellerup og patron til Rolste (sic) kierke forbederet«.

Den tilhørende *disk,* tværmål 13,5 cm, har graveret cirkelkors (med splitender og ujævne koncentriske cirkler) og Jesusmonogram med skraveret fraktur på fanen.

Alterkande (fig. 25), af sølv, udført 1836 af Conrad Schrøder, København, og først skænket til Rønninge Kirke (jf. s. 3751) af Johann Caspar de Mylius til Rønninge Søgård. Den 27 cm høje nyklassicistiske kande har drevet og ciseleret udsmykning. Foden er cylindrisk, med hjerteblade, korpus vaseformet med godronering og akantusbladbort. Hanken er svungen, låget hvælvet med bladværk og frugtformet knop. På korpus er graveret tre våbenpar med initialer: 1) Våbener og initialer »I. C. M.« og »W. C. H. R.« for Johann Caspar de Mylius (1776-1852) [47] og hustruen Vilhelmine Christiane Ulrica von Holstein-Rathlou (1784-1861). 2) Våbener og initialer »I. I. M.« og »U. C. R.« for Johann Jacob Mylius (1727-1803)[47] og hustruen Ulrica Cathrine Rasch (1749-1831). 3) Våbener og initialer »I. C. R.« og »M. S. M.« for Johan Caspar Rasch (1694-1770) og hustruen Mette Sophie Munk (†1787).[48] På foden læses med graveret skriveskrift: »Rønninge Kirke d. 1 Novbr 1836«. Kanden må være overgået til Rolfsted efter anskaffelsen af en ny til Rønninge 1899 (s. 3751). Der er stempler for sølvsmeden (*Bøje* nr. 1310) og guardejn Christian Olsen Møller samt Københavns- og månedsmærke skorpionen.

Fig. 25. Alterkande, udført 1836 af Conrad Schrøder, København og oprindeligt skænket til Rønninge Kirke af Johann Caspar de Mylius til Rønninge Søgård (s. 3821). Foto Arnold Mikkelsen 2015. – *Altar jug made in 1836 by Conrad Schrøder, Copenhagen and originally donated to Rønninge Church by Johann Caspar de Mylius of Rønninge Søgård.*

Fig. 26. Alterstager o. 1590 (s. 3821). Foto Arnold Mikkelsen 2015. – *Altar candlesticks c. 1590*

En 14 cm lang *hulske* er udført før 1897 af sølvsmeden Hans Carl Lauritz Emil Christiansen, Odense (*Bøje* nr. 4324).

Alterstager (fig. 26), antagelig o. 1590, 39,5 cm høje, med rigt profileret fod og balusterskaft med halvkugleled mellem kugleled. Omtalt 1590 som 'to nye messingstager' anskaffet for 8 daler.[9]

En *syvstage* af messing, 36 cm høj, er pyramideformet og med vandrette arme. Den bærer mærke for Hans Rasmussen, Hudevad Smedje.

Fig. 27. Dåbsfad fra 1500-tallet med syndefaldsfremstilling, antageligt skænket 1613 af Caspar Markdanner til Rønninge Søgård og hustru Sophie Oldeland. (s. 3822). Foto Arnold Mikkelsen 2015. – *Baptismal dish from 1500s with a representation of the Fall of Man, probably donated in 1613 by Caspar Markdanner of Rønninge Søgård and his wife Sophie Oldeland.*

Fig. 28. Romansk døbefont af arkadetype (s. 3822). Foto Arnold Mikkelsen 2015. – *Romanesque font of arcade type.*

Fig. 29. Prædikestol 1593 (s. 3825), oprindeligt opsat som (†)lektorieprædikestol. Foto Arnold Mikkelsen 2015. – *Pulpit, 1593, originally set up as a* (†)*lectern pulpit.*

En †*messehagel* omtaltes 1590 som dårlig.[9] 1665 fandtes ingen messehagel, hvilket måtte skyldes Karl Gustav-krigenes plyndringer 1657-60.[12] En †messehagel anskaffet 1819 var af mørkeblåt fløjl med for af blåt taft og havde kors og kanter af brede sølvgaloner.[10] 1893 anskaffedes en †hagel af silkefløjl.[26]

Alterskranke (fig. 42, jf. fig. 34), o. 1895,[26] af rundbuet form. De flade støbejernsbalustre har symmetrisk bladornamentik omkring gennembrudt firpas og er måske fra Allerups Jernstøberi i Odense. Balustrene er sortmalede, og den halvrunde håndliste står i blank eg.

†*Alterskranker*. 1) Fjernet 1819, var opstillet i en ret linje.[10] 2) 1819, rundbuet.[10]

Den romanske *døbefont* (fig. 28) af grå granit med rødlige islæt, 86 cm høj, tilhører en fynsk gruppe af arkadefonte (Mackeprang, *Døbefonte* 135-36). Foden er keglestubformet med flere vagt definerede profilled, hvoraf dog en tovstav træder frem. Kummen (tværmål 82 cm) har vulst forneden og prydes på siden af 16 rundbuede arkader. Hver anden af deres flade pilastre bærer typens karakteristiske stavlignende kapitæler, her så brede at de nærmest tager form af et latinsk kors.[49] Under den skråprofilerede munding løber tovstav. Kummens fordybning har to successive cementopfyldninger.[50] En bemalet marmorering beskrevet 1820[10] blev fjernet 1882.[26] Fonten, der 1590 stod i tårnrummet,[9] er nu opstillet ved korbuens nordre side.

Dåbsfad (fig. 27), 1500-tallet, et messingarbejde fra Nürnberg, tværmål 42,5 cm, antagelig skænket 1613 af Caspar Markdanner og Sophie Oldeland. I bunden af det 6 cm dybe fad ses en udpudset fremstilling af Syndefaldet, Imellem denne og en rosetbort løber en udpudset minuskelindskrift, der 1820 blev beskrevet som svarende til fadet i Rønninge,[10] dvs. formlen »mlvcave« gentaget fem gange.[51] Mellem fanens lilje- og rosetborter ses det sekundære, graverede årstal »1613« samt udslidte våbener og initialer »CM« og »SO« for Caspar Markdanner og Sophie Oldeland (fig. 44).

Fig. 30. Kurvens midterfag med skåren datering 1593, detalje af prædikestol (s. 3825, jf. fig. 29). Foto Arnold Mikkelsen 2015. – *Middle bay of pulpit basket with carved date 1593, detail of pulpit (cf. fig. 29)*

Fig. 31. Fylding, antageligt fra (†)lektorieprædikestolens brystning 1593, detalje af prædikestol (s. 3825, jf. fig. 29). Foto Arnold Mikkelsen 2015. – *Panel, probably from the parapet of the* (†)*lectern pulpit, 1593, detail of pulpit (cf. fig. 29).*

Dåbskande, o. 1850, af tin, 34 cm høj. Cirkulær fod, urneformet korpus med tud, ørehank og låg med profilknop; kursiveret sikkerhedsgravering.

Et †*korbuekrucifiks* omtaltes 1808 som 'et stort plumpt trækors med en figur der skal forestille Kristus'.[52]

Prædikestolen (fig. 29-32), med skåret årstal 1593, har oprindeligt været opsat foran korbuen som (†)lektorieprædikestol med tresidet karnap og sidegallerier med arkadefyldinger, hvoraf to er bevaret.[53] Karnappen er nu opsat som en traditionel kurv østligst ved skibets sydvæg.

Kurvens tre arkadefag adskilles af markante tredelte hjørnefremspring med korintiske fri- og halvsøjler, hvis prydbælter har kassetteværk ligesom frise- og postamentfremspring. Stor-

Fig. 32. Prædikestol 1593, oprindeligt opsat som (†)lektorieprædikestol (s. 3825, jf. fig. 29). Foto Knud Lehn Petersen 1927. – *Pulpit, 1593, originally set up as a* (†)*lectern pulpit (cf. fig. 29)*

felternes arkader har kannelerede pilastre med akantusprydbælte, profilkapitæl og bueslag med kerubhoveder samt roset. Felterne rummer akantusmontanter med kerubhoveder i hjerteformet rulleværkskartouche. Forneden afslutter rulleværk med blomster og i midtfaget reliefskåret datering »1593« (fig. 30). Såvel frise- som postamentfelter har kerubhoved, henholdsvis i rulleværkskartouche med blomster og med akantusflige.

Fra †lektoriebrystningen stammer to rigt profilerede arkadefyldinger (fra 1593) med svikkelblomster og kerubprydede akantusmontanter, der foroven vrider sig til profilmasker (fig. 31). Herfra kommer nok også en postament- eller frisefylding (fig. 43), der indeholder en kartouche med diademhoved i medaljon omgivet af akantus foruden nogle små kassetteværksfyldinger. Delene er siden 2008 genanvendt i et nyt polygonalt panelværk, der tjener som underbygning.

Den brogede farvesætning med rød og brunrød bundfarve fra 2008 skyldes Bent Jacobsen. Den er tilpasset altertavlens farver (jf. s. 3820).

Med sin datering 1593 placerer prædikestolen sig tidligt i en stor fynsk gruppe med tredelte, søjlebærende hjørnefremspring, af hvilke den første var Jens Asmussens fra 1591 til Odense Sankt Knud (*DK Odense* 577-80).[54] Til forskel fra den har prædikestolen ikke tilhørt karnaptypen, men været opsat som lektorieprædikestol i eller foran korbuen. Herom vidner biskop Jacob Madsens beskrivelse 1601: 'En ny prædikestol indsat, er skøn, tværs over koret år [15]93'.[9] Stolen slutter sig stilistisk til to andre, Øster Skerninges fra 1594 og Herresteds fra 1598 (begge Svendborg Amt),

der må skyldes samme mester. Til værkstedsgruppen kan også føjes altertavlen fra 1596 (s. 3817). Da stolen i Herrested bærer skårne initialer og våbener for Niels Bild (1553-1622) til Ravnholt og hustruen Margrethe Urne (1547-1620), ligger det lige for at udpege Niels Bild, der fra 1588 var ejer af Ferritslevgård, som bestiller af Rolfsteds prædikestol.[55]

Fra første færd stod stolen kun delvist stafferet, med bemaling på profilled og kassetteværk. Den fik senere en hvidlig, rødtonet staffering. Stolen er formentlig flyttet til sin nuværende plads allerede før en hovedistandsættelse 1819, ved hvilken den må have fået en 'gulbrun' ådring.[10] 1893 anskaffedes en ny †beklædning af gesimsen med guldfrynser eller brokade.[26] 1927 opsattes en †underbygning og et †opgangspanel, hvori man genanvendte †lektoriebrystningens arkade- og kassetteværksfyldinger (jf. fig. 32). En farvesætning fra o. 1963 omfattede gråt og brunt rammeværk med detaljer i blåt, rødt og forgyldning. Ved den seneste istandsættelse 2008 tilføjedes kurven et fjerde fag i syd.[56] Samtidig fornyede man atter opgang og underbygning (jf. ovf.), førstnævnte med en håndliste af messing.[57]

En †*prædikestol* var 1590 opsat 'på mur', dvs. på et nedlagt †sidealterbord (jf. bl.a. Davinde, s. 3684), formentlig ved triumfmurens søndre side.[9]

Stolestaderne (jf. fig. 19) er opstillet med 11 i syd og 14 i nord.[58] Gavlene fra 2008 har affasede rammestykker og brudt trekantafslutning og er tegnet af arkitekt Steffen Pedersen, Havsteen-Mikkelsens Tegnestue. Sæder og fyldingsryglæn er fra o. 1890 ligesom to paneler i nyrenæssancestil ved indgangen (jf. fig. 19). Stole (og paneler) har lys okkergul bemaling fra 2008, gavlenes rammestykker har dog hvidgråt.

1631 var alle †*stolestader* 'meget forfaldne' og skulle udskiftes.[12] Af de da opsatte †stole er bevaret én ⋆gavl (fig. 33), 120×50 cm, med kannelerede pilastre, tungeprofileret gesims og profileret, kvadratisk postament med brudt diamantbosse.[59] Et dyvelhul vidner sammen med andre spor om en nu forsvundet †afslutning. Stoleværket fik 1819 en lyseblå bemaling; det talte da 15 mandsstole og 19 kvindestole.[10] O. 1890 udførtes nye (†)stolestader, formentlig efter tegning af kgl. bygningsinspektør J. Vilhelm Petersen; heraf er ét bevaret. Gavlen har højrektangulær, rygget fylding og løgformet afslutning med fladsnit. Gavlene udskiftedes 1927[60] med kopier efter de ældre gavle fra o. 1631.

En †*præste- og skriftestol* fra 1819, med lyseblå bemaling og gardin af grøn rask (groft uldstof), stod nord for altret. Fjernet o. 1890.[61]

†*Degnestole*. 1) 1575, 'meget stor' og med 'meget billedhuggerarbejde' foruden skåren versa-

Fig. 33. ⋆Stolestadegavl, o. 1631, i Odense Bys Museer (s. 3827). Foto Niels Elswing 1992. – ⋆*Pew-end, c. 1631, in Odense Bys Museer.*

lindskrift og datering: »RS. Haanse Søfrensiøn Kierkevire (Hans Sørensen kirkeværge) 1575« (jf. klokke nr. 2).[10] Stolen, der stod 'ved korsdøren', fjernedes 1819.[10] 2) 1819, som †præste- og skriftestolen, syd for altret. Fjernet o. 1890.[61]

En *armstol* til præsten er anskaffet o. 1890.[26]

Et indmuret †*skab* fandtes 1601 nyindrettet, antagelig i koret (jf. s. 3807). Om dette bemærkede Jacob Madsen, at det var 'overflødigt', og anførte i forlængelse heraf den bemærkelsesværdigt høje pris af 40 daler.[62] Skabet, der blev anvendt til opbevaring af messeklæder, repareredes 1665[15] efter at være blevet slået i stykker under Karl Gustav-krigene 1657-60.[12]

En *pengeblok* af blankt træ, af retkantet form, er nyere, 85 cm høj. En ⋆*pengebøsse* af træ, ca. 22×15 cm, har været anvendt til indsamling til fordel for ofrene for stormfloden 1872.[63]

Dørfløje. Udvendig, 1963, en retkantet fyldingsplankedør i blankt træ, 226×129 cm, tegnet af Ebbe Lehn Petersen. Indvendig, o. 1900, retkantet, 195×114,5 cm, med kvadratiske fyldinger.

Et †*pulpitur* i vestenden med stolestader sagdes 1820 at være opført ved Ferritslev Sogns indlemmelse i Rolfsted Sogn.[10] Det blev 1819 malet lyseblåt, istandsat 1846[64] og nedtaget o. 1886.[26]

Orgel (jf. fig. 34), 1969,[65] med 10 stemmer, to manualer og pedal, bygget af Marcussen & Søn, Aabenraa. Disposition: Hovedværk: Rørfløjte 8', Principal 4', Gemshorn 2', Mixtur III. Brystværk: Gedakt 8', Rørfløjte 4', Principal 2', Quint 1⅓'; svelle (trinbetjente låger). Pedal: Subbas 16', Gedakt 8'. Kopler: BV-HV, HV-P, BV-P. Facaden, tegnet af arkitekterne Knud, Erik og Ebbe Lehn Petersen, er opbygget med et hovedværk (øverst) og et brystværk med åben pibeopstilling og trinbetjente foldedøre. Bemaling fra 2008 med dodenkopfarve og forgyldt gitterværk bag hovedværkets prospektpiber. I tårnrummet.

†*Orgel,* o. 1918, med fire stemmer, oktavkoppel og svelle, bygget af Horsens Orgelbyggeri ved M. Sørensen. Pneumatisk aktion, bælgventilvindlade.[66] På podium i tårnrummets sydside.

Fig. 34. Kirkens indre set mod vest. Foto Arnold Mikkelsen 2015. – *Church interior looking west.*

Fig. 35. Lysekrone nr. 1, fra Hudevad Smedje, skænket 1926 (s. 3829). Foto Arnold Mikkelsen 2015. – *Chandelier no. 1, from Hudevad Smedje, donated in 1926.*

Salmenummertavler. 1-3) O. 1900, til hængecifre, med profilramme, flad trekantgavl og hængestykke med udsavede volutbøjler; sortmalede. 4-5) O. 2000, til hængecifre, glatte og sortmalede.

En *præsterækketavle* fra 2012, af transparent glas, har sort antikvaindskrift; ophængt i skibet vest for indgangen.[67]

To *lysekroner*, ophængt 1926, er fremstillet i messing af Hans Rasmussen, Hudevad Smedje.[3] De ensartede kroner har hver to facetterede kranse med henholdsvis tolv og seks facetterede arme med ringled. Stammen har facet- og kugleled, sidstnævnte sammensat af afrundet bladværk. Begge har frugtformet hængeknop med graveret

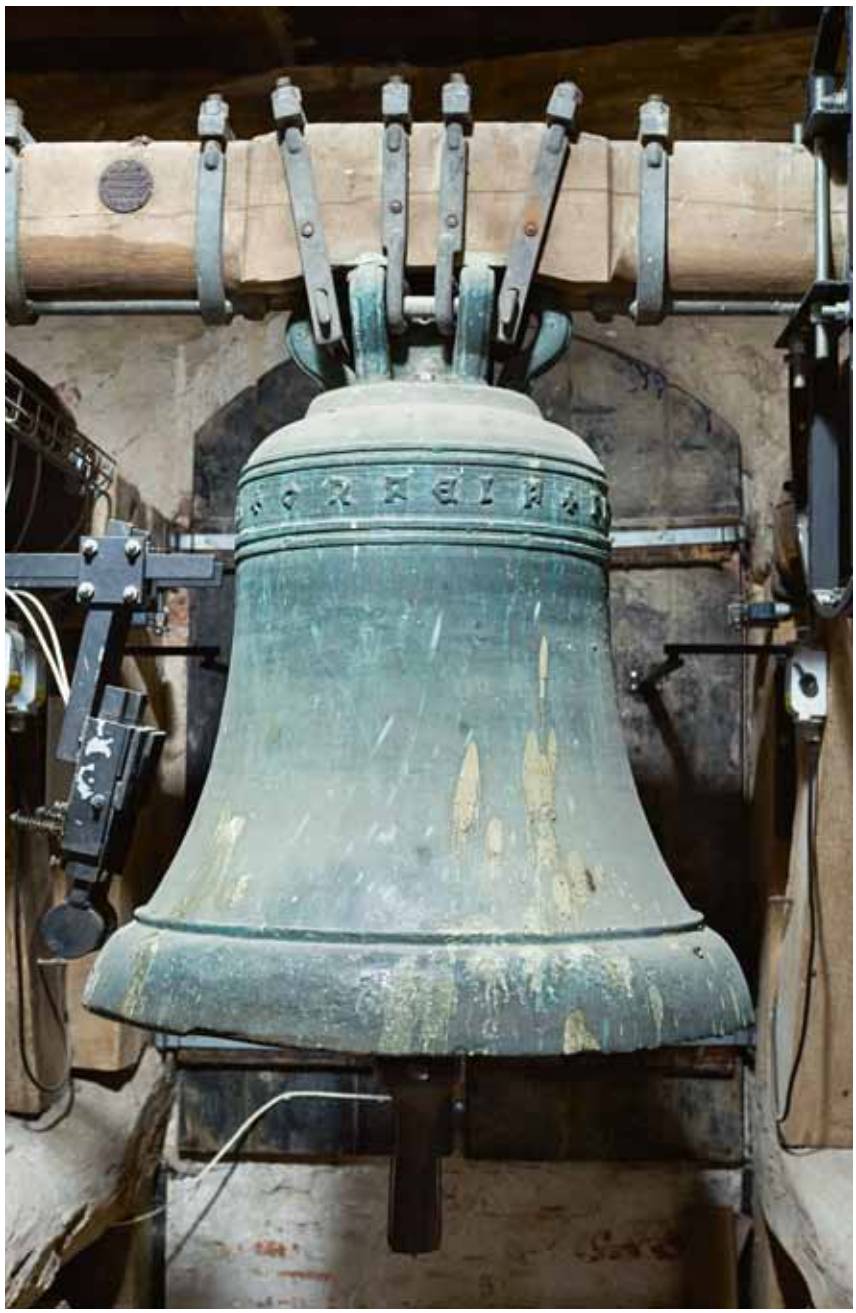

Fig. 36. Klokke nr. 1, 1350-1400, støbt af Olaus Hinrici Kege (s. 3831). Foto Arnold Mikkelsen 2015. – *Bell no. 1, 1350-1400, cast by Olaus Hinrici Kege.*

giverindskrift: 1) »Skænket Rolfsted Kirke 9. 1. 1926 af H. P. Nielsen oc hvstrv Bylodgaard«. Ophængt i skibets østfag. 2) (Fig. 35), »Skænket af Niels Knudsen og hvstrv Korsgaard 7. 7. 1926«. Ophængt i skibets vestfag.

Kirkeskib (fig. 48), »Saga« af Rolfsted, skænket 1994 af Inger Obel, Nyborg.[3] Skibsmodellen er en tremastet bark uden sejl. Skroget er rødt og sort, skibets navn er malet med hvidt på agterspejlet.

Fig. 37. Klokke nr. 2, støbt 1573 af Henrich Tram (s. 3832). Foto Arnold Mikkelsen 2015. – *Bell no. 2, cast in 1573 by Henrich Tram.*

Klokker. 1) (Fig. 36), fra anden halvdel af 1300-tallet, støbt af Olaus Hinrici Kege (Olaf Henriksen Kegge), tværmål 81 cm. Om halsen løber majuskelindskrift mellem flade, dobbelte randlister: »ave maria gracia plena« (Hil Maria, fuld af nåde) med skilletegn i form af kors. Her findes også et aftryk af støberens cirkulære segl (fig. 45), 2,4 cm i tværmål. Det viser en slank klokke med ophæng og har omløbende majuskelindskrift med støberens nu næsten ulæselige navn.[68] Fra

støberen kendes en håndfuld klokker i Syd- og Østdanmark, flertallet med samme formel (Uldall, *Kirkeklokker* 60-63). Ved overgangen til slagringen findes en enkelt liste. Ophængt i nyere slyngebom, automatisk ringning.

2) (Fig. 37), 1573, støbt af Henrich Tram, tværmål 104 cm. Om halsen løber versalskrift i to bånd, mellem dobbelte randlister: »Verbum Domini manet in eternum (Herrens ord forbliver i evighed) Erick Hardenberrig, Hinrick Thram 1573/ Hans Serrensen«. De omtalte er foruden støberen henholdsvis 'den fattige' Erik Hardenberg til Ferritslevgård, og kirkens værge (jf. †degnestol). I det nederste bånd findes englehoveder, der også ses i den derunder løbende akantusbort.

Ved overgangen til slagringen er fem lister, på selve ringen tre. Ophængt i nyere slyngebom, automatisk ringning siden 2002.

En †*klokke*, der afleveredes ved klokkeskatten 1528-29, vejede 2 skippund og 10 lispund foruden jernfang.[69]

Romansk gravsten (fig. 38-39), af lys rødlig granit, ca. 180×65 cm, nu i to dele. Den flade, trapezformede sten kantes af svag rundstav. Stenens ender prydes af to ansigter hugget i højt relief, mens dens midte viser et processionskors i lavere relief og måske et indristet gaffelkors, hvis øvre afslutning dog er svært erkendelig. De to dele er genanvendt som (sorttjærede) sokkelsten i en stræbepille ved korets sydøsthjørne (s. 3812).[70]

Kirkegårdsmonument (fig. 40), o. 1849, over gårdmand Peder Hansen, Rolfstedgård, *14. marts 1782, †18. jan. 1849, og hans sønnesøn. Støbejernskorset, 105×68 cm, er af den tredobbelt æselrygbuede type (Faye, *Støbejernskors* 75-6) og har æselrygbuede blade i skæringens hjørner, versalindskrift samt to putti med palmegrene foroven og en palmette forneden. Korset er opsat på et 44 cm højt støbejernspostament med perlebortskantet versalskrift, der uden angivelse af navn omtaler Peder Hansens sønnesøn. Syd for kirken.

Fig. 38-39. Romansk gravsten, i to fragmenter (s. 3832). Foto Arnold Mikkelsen 2015. – *Romanesque tombstone, in two fragments.*

KILDER OG HENVISNINGER

Vedr. arkivalier for Odense Amt i almindelighed henvises til s. 52-54 og forkortelser vedr. Odense Amt s. 56-59.

Arkivalier. RA. *Rentekammeret reviderede regnskaber, kirkeregnskaber. Regnskaber Fyn 1664-1837*. Odense Provsti, Åsum Herred 1664-71 (*Reviderede rgsk*. Rgsk. 1664-72).

LAFyn. *Bispearkivet*. Synsforretninger over kirker og præstegårde 1872-98 (*Bispeark*. Synsforretn.); *Åsum Herreds provstiarkiv.* Diverse sager 1722-1818 (*Provstiark*. Div. Sager); *Bjerge-Åsum herreders provstiark*. Korrespondance 1837-64 (*Provstiark*. Korrespondance); *Odense branddirektørs arkiv (landet)*. Brandtaxationsprotokol for Åsum Hrd. B. 1838-55 (*Branddir.ark*. Brandtaksation.).

Kirkens arkiv. Synsprot. 1925 ff (*Kirkens arkiv*. Synsprot.).

NM. Syrak Jørgensen 1891 (altersølv); Mouritz Mackeprang 1909 (romansk gravsten); Lehn Petersens Tegnestue og landskabsarkitekt Marcel Crutelle 1989-90 (kirkegård); Jens Johansen 1991 (altertavle); Karin Vestergaard Kristiansen 2003 (inventar); Bent Jacobsen 2005 (altertavle, prædikestol); Steffen Pedersen, Havsteen-Mikkelsens Tegnestue, 2006 (istandsættelsesforslag, bygning og inventar); Lise Thillemann 2008 (†kalkmaleri, alterbord); Bent Jacobsen 2008 (inventar); C & W Arkitekter, Svendborg, 2011 (kirkegård).

Tegninger og opmålinger. *NM.* N. P. Jensen o. 1900 (plan); Knud Lehn Petersen o. 1927 (plan og snit).

Litteratur: Johan Christopher Bendz, *Efterretninger om Rønninge og Rolfsted Sogne*, Odense 1820 (*Bendz 1820*). Orla Hylleberg Eriksen, *Dendrokronologisk undersøgelse af gavltømmer fra Rolfsted Kirke, Fyns Amt,* NNU rapport nr. 93, Nationalmuseet 2016 (*Hylleberg Eriksen 2016*).

Historisk indledning ved Lasse J. Bendtsen, bygningsbeskrivelse ved Kirstin Eliasen, †kalkmaleri, inventar og gravminder ved Lasse J. Bendtsen, heraf dog orgler ved Ole Beuchert Olesen. Oversættelser ved James Manley (engelsk) og Peter Zeeberg (latin). Korrektur ved Anne Frovin. Teknisk og grafisk tilrettelæggelse ved Mogens Vedsø. Redaktionen afsluttet august 2016.

[1] *Kronens Skøder* II, 576-79 (15. juni 1686).
[2] Svend Larsen, »Hellerup«, *Danske Slotte og Herregårde* 1-20, Aage Roussell (red.), Kbh. 1963-68, 7, 263.
[3] *Kirkens arkiv*. Synsprot.
[4] C. Nyrop, *Danmarks Gilde og Lavsskraaer fra Middelalderen* I-II, Kbh. 1899-1904, I, 188, 191; Lars Bisgaard, »En dødeliste viser vej: Gilde og magt i senmiddelalderens Odense«, *FyÅrb* 2002, 70-89.

Fig. 40. Støbejernskors, o. 1849, over gårdmand Peder Hansen (1782-1849). (s. 3832). Foto Arnold Mikkelsen 2015. – *Wrought iron cross, c. 1849, commemorating the farmer Peder Hansen (1782-1849).*

[5] Niels Krag, *Supplement til Kong Christian den Tredies Historie. Indeholdende Forordninger og aabne Breve, samt andre Hans Regiering og Danmarks daværende Statsforfatning oplysende Documenter*, Kbh. 1779, 233-34.
[6] Christian Adamsen og Vivi Jensen (red.), *Danske Præsters Indberetninger til Oldsagskommissionen af 1807*, 3, Højbjerg 1997, 222*; Bendz 1820*, 143-44.
[7] LAFyn. *Åsum herredsfogeds arkiv.* Tingbog 1651-1666. 19. juni, 3. juli, 17. juli 1662.
[8] Svane, *Helligkilder* 130; KglBibl. *Kallske saml*. 377, 4°.
[9] Jens Rasmussen og Anne Riising, *Biskop Jacob Madsens visitatsbog 1588-1604*, Odense 1995, 71-72.

Fig. 41. Skitse af kirken i Biskop Jacob Madsens visitasbog. I LAFyn. Foto Mogens Vedsø 2011. – *Sketch of the church in Jacob Madsen's journal of pastoral visitations 1588-1604.*

[10] *Bendz 1820*, 144-48.
[11] Jf. matriklen og *Kirkens arkiv*. Synsprot. Arealet udgør nu 0,57 ha mod ca. 0,25 ha i 1793.
[12] LAFyn. *Fyns bispeark*. Synsforretninger og andre indberetninger om kirkebygninger og kirkernes indkomst 1631-1702.
[13] En nyere †hovedindgang i nord sløjfedes o. 1979.
[14] LAFyn. *Provstiark*. Div. sager. Indberetning ved J. C. Bendz til DaKanc. 1. nov. 1791.
[15] RA. *Reviderede rgsk*. Rgsk. 1664-72.
[16] For ombygningen stod Ebbe Lehn Petersen.
[17] Ses f.eks. i Roskilde Domkirke (*DK KbhAmt* 1360, 1362, 1416 og 1445), Dalum Klosterkirke (s. 2823), Skt. Peders og Skt. Mortens Kirker i Næstved (*DK Præstø* 76, 79, 80 og 135). Sml. *DK Svendborg* 540-41.
[18] Nichen kan være identisk med den af Jacob Madsen 1601 omtalte »... Skab i Muren, overflødigt ...«. *Rasmussen og Riising 1995* (note 9), 72.
[19] Det kan dog ikke helt udelukkes, at korbuen først er ændret i forbindelse med den senere hvælvslagning.
[20] Se f.eks. vestgavlen i Vor Frue Kirke i Aarhus (*DK Århus* 1052).
[21] Døren var i alt fald bevaret 1590, da Jacob Madsen angav en dør i tårnet. *Rasmussen og Riising 1995* (note 9), 72. Den synes endnu bevaret 1665/66 jf. s. 3814.
[22] NM.
[23] Forlægget er sandsynligvis etableret samtidig med tårnbuens opmuring.
[24] Det kan ikke med sikkerhed afgøres, om det meget enkle trappehus er middelalderligt.
[25] *Kirkens arkiv*. Synsprot.; NM.
[26] LAFyn. *Bispeark*. Synsforretn.
[27] *Hylleberg Eriksen 2016*. Der blev i alt udtaget fire prøver, som alle kunne dateres. Prøverne, på nær prøvenr. 41290029, er udtaget gennem splintved, hvorved dette er smuldret bort på nogle af dem. En af prøverne, 6. fag fra syd 2. løsholt fra neden (41290049), havde bevaret splintved og dateres til o. 1728, og to af de andre fra henholdsvis 4. fag fra syd. 2. løsholt fra neden (41200019) og 6. fags stolpe (41200029), der korrigeret for manglende splint, giver et fældningstidspunkt o. 1726 og efter o. 1723, tolkes som værende samtidige med den første, mens den sidste prøve fra 7. fag fra syd 1. løsholt fra neden (41290039), korrigeret for manglende splint, giver et fældningstidspunkt o. 1702.
[28] KglBibl. *Kallske saml*. 377, 4°.
[29] Oliefyret erstattedes 1990 af et naturgasfyringsanlæg. *Kirkens arkiv*. Synsprot.
[30] Alterbordet er opsat efter udførelsen af østvæggens første kalklag.
[31] Fordybningens flademål blev angivet til 93×72 cm med en dybde på 10 cm.

Fig. 42. Støbejernsbaluster, detalje af alterskranke, o. 1895 (s. 3822). Foto Arnold Mikkelsen 2015. – *Wrought iron baluster, detail of altar rail, c. 1895*

Fig. 43. Fylding, antageligt fra (†)lektorieprædikestolens brystning 1593, detalje af prædikestol (s. 3825, jf. fig. 29). Foto Arnold Mikkelsen 2015. – *Panel, probably from the parapet of the (†)lectern pulpit, 1593, detail of pulpit (cf. fig. 29).*

[32] *Fyens Stiftstidende* 10. sept. 2008; *Midtfynsposten* 14. okt. 2008.
[33] Der blev kun fundet sporadiske farvespor forud for nystafferingen.
[34] Jf. *DK Odense* 3602 note 75.
[35] Således har biskop C. T. Engelstoft 1862 noteret, at maleriet er udført af »Lund«, en oplysning biskoppen også giver om J. L. Lunds billede i Hårby (Båg Hrd.). *Engelstoft* 5, 128; Weilbach, *KunstLeks* (4. udg.), V, 174-75.
[36] Foruden de nævnte tavler tæller gruppen værker i Seden (*DK Odense* 3464), Marslev, Munkebo (Bjerge Hrd.), Norup og Rorslev (Lunde Hrd.).
[37] *Bendz 1820*, 144-5. Dette år blev dateringen nymalet med romertal.
[38] Ragne Bugge, »Tekstaltertavlene i Danmark-Norge omkring 1600«, *Reformationens konsolidering i de nordiska länderna 1540-1610,* Ingmar Brohed (red.), Oslo 1990, 306-26.
[39] »… hand skal fordømmis« og »Vor He[rr]e Jesus christus I den na[t] der hand bleff forraad …«
[40] Mens de to sidefelter ikke undersøgtes 1991, fandtes der 2005 enkelte fragmenter af indskrift.
[41] Dette lag er muligvis yngre end resten af tavlens oprindelige lag.
[42] *Bendz 1820*, 144-5. Bendz anførte, at personerne nok var de i Joh. 19,25 nævnte, men at maleren havde vist tidspunktet som anført i Matt. 27,45, da scenen var indhyllet i mørke
[43] *Bendz 1820*, 144-45. Skriftstederne, hvis indhold ikke kendes, må antages at være udført samtidig med anskaffelsen af det nye †storfeltsmaleri, idet dette dækkede over slutningen og begyndelsen på henholdsvis nordre og søndre sidefelts oprindelige indskrifter.
[44] *Bendz 1820*, 144. Det næstældste lag betegnes i farveundersøgelser som 'hvidligt'.
[45] Alt dette var muligvis af ældre dato (1819?).
[46] *Fynsk Kirkesølv* 105.
[47] Våbenet er noget afvigende fra slægtens få år yngre våbenpatent.
[48] Hendes våben viser en gående præst (munk) med kors.
[49] Sml. *DK Odense* 1572.
[50] Opfyldningerne er formentlig senere end 1882, da dåbsfadet skulle sættes på en jernfod i fonten. LAFyn. *Bispeark.* Synsforretn.
[51] Den hyppigt forekommende formel kan måske opløses som »maria lillium virgo casta, ave« (Maria, lilje, rene jomfru, hil dig), jf. s. 3754.
[52] *Præsteindb 1809.*
[53] Se endvidere: Marie-Louise Jørgensen, »Lektorieprædikestole i Østdanmark. Udbredelse og forudsætning«, *Kirkens Bygning og Brug, Studier tilegnet Elna Møller*, Hugo Johannsen (red.), Kbh. 1983, 89-108 samt Ebbe Nyborg, »Lektorieprædikestole og katekismusaltertavler. Om inventarfornyelse i sydvestjyske kirker i reformationsårhundredet«, *Tro og bilde i Norden i Reformasjonens århundre*, Martin Blindheim m.fl. (red.), Oslo 1991, 223-50.
[54] Se endvidere Birgitte Bøggild Johannsen, »Hvorledes Odense domkirkes prædikestol blev til tre«, *NMArb* 1994, 98-113.
[55] Sognepræst J. C. Bendz foreslog 1820, at stolen

Fig. 44. Udslidte våbener og initialer »CM« og »SO« samt årstallet »1613« for Caspar Markdanner til Rønninge Søgård og hustruen Sophie Oldeland. Detalje af dåbsfad (s. 3822, jf. fig. 27). Foto Arnold Mikkelsen 2015. – *Worn-down coats of arms and initials "CM" and "SO" and the date "1613" for Caspar Markdanner of Rønninge Søgård and his wife Sophie Oldeland. Detail of baptismal dish (cf. fig. 27).*

Fig. 45. Klokkestøbersegl for Olaus Hinrici Kege, detalje af klokke nr. 1 (s. 3831, jf. fig. 36). Foto Arnold Mikkelsen 2015. – *Bell-founder's seal of Olaus Hinrici Kege, detail of bell no. 1 (cf. fig. 36).*

kunne være skænket af Rolfstedgårds ejer Oluf Daa (1547-1600), der desuden skrev sig til bl.a. Fraugdegård. *Bendz 1820*, 146. Stolen i Øster Skerninge kan meget vel være bestilt af Skjoldemoses ejere Christian Friis (1556-1616) og Mette Hardenberg (1563-1617), førstnævnte i øvrigt en fætter til Niels Bild.

[56] Fjerde fags bueslag med kerubhoveder er dog jævngammelt med resten af stolen.

[57] Et nyere teglmuret podium under kurven blev fjernet ved samme lejlighed.

[58] Ved istandsættelsen 2008 fjernedes det østligste stolestade i hver række sammen med to frontpaneler, svarende til dem ved indgangen, foruden de bageste stole i tårnrummet.

[59] Indleveret 1929 til Odense Bys Museer ved kgl. bygningsinspektør J.Vilhelm Petersen.

[60] Af disse trekantsafsluttede gavle fra 1927 er to bevaret på loftet.

[61] LAFyn. *Bispeark*. Synsforretn. To 'lukkede stole' i koret, der omtaltes i brandtaksationen 1852, må have været identiske med †præste- og skriftestolen og †degnestol nr. 2. LAFyn. *Odense branddirektørs arkiv (landet)*. Brandtaxationsprotokol for Åsum Hrd. B. 1838-55. Der fandtes 1791 ingen lukkede stole i kirken. LAFyn. *Provstiark*. Div. sager. Indberetning ved J. C. Bendz til DaKanc. 1. nov. 1791.

[62] *Rasmussen og Riising 1995* (note 9), 72. Om end udgiften synes høj for et skab, er den samtidig for lav til også at indbefatte udgifterne til altertavle og prædikestol, som biskoppen nævner forud for skabet.

[63] I Odense Bys Museer (inv. nr. KMO/1929/39).

[64] LAFyn. *Provstiark*. Korrespondance. Attest af 7. sept. 1846.

[65] Orglet afleveredes december 1969 if. firmaets leveringsliste. Det blev dog først taget i brug 1. marts 1970 (*Fyens Stiftstidende* 2. marts 1970).

[66] Marinus Sørensen, *Horsens Orgelbyggeri. Katalog*, Horsens 1923. Orglet har opusnummer 196 i værkfortegnelsen.

[67] Designet af arkitektfirmaet Havsteen-Mikkelsens Tegnestue, Ærøskøbing.

[68] Et større segl (tværmål 2,8 cm) anvendt af Kegge bærer indskriften »S(igillum) oli himric kegii« (Olaf Henriksen Kegges segl). Uldall, *Kirkeklokker* 61.

[69] Victor Hermansen, Klokkeskatterne af 1526 og 1601 (manuskript i NM).

[70] Hinrichsen, *Grabsteine* V, 1217 (nr. 548), ej omtalt i Løffler, *Gravsten*.

Fig. 46-47. Romansk gravsten, i to fragmenter (s. 3832). Foto Elna Møller 1955. – *Romanesque tombstone, in two fragments.*

Fig. 48. Kirkeskib, »Saga«, ophængt 1994 (s. 3830). Foto Arnold Mikkelsen 2015. – *Church ship, the "Saga", hung up in 1994*

ROLFSTED CHURCH

Historical introduction. The church lies on the northern outskirts of the old village, centrally in the parish. It is surrounded by its old churchyard, which has been expanded several times. An annexe churchyard was consecrated in 1993.

No later than the Reformation the church must have come into the possession of the Crown, which disposed of the advowson in 1686. Shortly afterwards it was deeded to the owners of the manor of Hellerup, which itself later came into the possession of Ravnholt. It passed into freehold in 1912. Around 1520 the parish was annexed to Rønninge (p. 3697) and then separated from it in 1992. The neighbouring parish of Ferritslev, on being dissolved in 1555, was transferred to Rolfsted (cf. p. 3839).

Building. The Romanesque church was probably built around 1200 and consists of a nave and a narrower chancel. The chancel arch wall is preserved to a height of 1.3 metres on both sides of the present chancel arch, presumably to allow for the side altars on both the south and the north side. Remains of the gable can be seen in full width above the original round-arched chancel arch, which is preserved above the later-built pointed-arched successor. Remains of this were replaced later in the 1600s or perhaps late in the 1500s by a gable of half-timbering. In the 1300s or the first part of the next century there was an extensive rebuilding of the fieldstone inner leaf of the side walls, which was faced with brick on the inside, while the east gable of the chancel was entirely renewed in brick and with re-used granite ashlars on the outer surface. In the long walls both doors have been maintained, and the same may be true of the windows. The east gable was furnished with a (†)segmentally arched window which is double-rebated on the outside and single-rebated on the inside, where it has been placed in a trefoil-like recess.

The interior of the rebuilt church, like its predecessor, had a flat ceiling. The crenellated gable triangle is decorated with three slightly pointed vertical recesses. Each is subdivided into two slender, pointed lancet arches separated by half-brick staves above which are irregular circular recesses. Parallels to such recess types are known from as early as the mid-1300s. In the Late Middle Ages chancel and nave seem to have been vaulted at about the same time.

The rectangular tower building is of the width of the nave and rises in three floors with gables in east and west. An original pointed-arched †door in the west side of the tower (fig. 16) was later replaced by a window.

The tower interior originally had a flat ceiling and was connected to the nave by a wide, pointed tower arch in an aperture made in the west wall of the Romanesque nave.

To the north and south the belfry floor has two segmentally-arched, rebated belfry lights (figs. 1 and 6) and is terminated at the top by a bevelled cornice.

The crenellated *east gable* (figs. 15 and 16) is decorated with two large circular recesses on each side of a tall recess that rises to the full height of the gable. The similarly crenellated west gable rises above two sawtooth courses marking the foot of the gable, and above these is a rich decoration with nine vertical recesses, in the midmost of which there is a low hatch, segmentally arched on the outside, straight-edged on the inside, with straight, continuous side pieces. The vertical recesses are separated by brick-wide piers of which those that separate the third and fourth recess from each side are interrupted by circular recesses. This feature is not unknown in East Funen recessed gables.

A secondary stairwell to the east on the south wall of the tower affords access today to the upper floor of the tower.

Two buttresses of brick at the eastern corners of the chancel may be partly medieval, although they have been changed and the masonry has been renewed later (cf. figs. 1-2 and 13). At the bottom front edge and southwestern flank of the pier two fragments of a Romanesque tombstone have been walled in (cf. figs. 38-39).

Furnishings. From the Romanesque period comes a font of the arcade type (fig. 28). From the later Middle Ages comes the ashlar-built Communion table (fig. 10) with a relic in the form of a thighbone (discovered in 2008). A bell (no. 1, fig. 36) was cast by Olaf Henriksen Kegge in the second half of the 1300s; a younger one from 1573 is the work of the bell-founder Henrich Tram (no. 2, fig. 37). A Nuremberg brass dish from the 1500s was presumably donated as a baptismal dish in 1613 by Caspar Markdanner of Rønninge Søgård and his wife Sophie Oldeland (figs. 27 and 44). The altar candlesticks are from c. 1590 (fig. 26). The pulpit (figs. 29-32), with the carved date 1593, was originally set up as a †lectern pulpit in front of the chancel arch. It is the work of the same cabinetmaker as the Catechism altarpiece from 1596 (figs. 21-23), which now has a new altar painting showing Jesus blessing the bread. An communion table panel with an arcade bay (fig. 20) is also from the time around 1600. The altar plate, attributed to Simon Matthiesen in Odense, was donated in 1679 by the incumbent Otto Rasmussen (fig. 24). An altar jug from 1836 (fig. 25) was made by Conrad Schrøder, Copenhagen, and originally belonged to Rønninge Church. A baptismal jug of pewter was procured c. 1850. Two chandeliers from 1926 (fig. 35) were made locally by Hudevad Smedje. The organ (cf. fig. 34) was built in 1969 by Marcussen & Søn.

The furnishings have been refurbished most recently in connection with the major repairs in the church in 2007-08 by Steffen Pedersen (of Havsteen-Mikkelsens Tegnestue). At that time both historical and more recent furnishings were redecorated by Bent Jacobsen, Korinth.

A Romanesque tombstone with two faces and a processional cross (figs. 38-39) has been re-used as a footing stone for a buttress. It has been cut into two fragments.